

ВРАХУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ У СЦЕНАРІЯХ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Ноженко С.В.

В статті обґрунтована вагомість врахування економічних ризиків при побудові різних сценаріїв розвитку на прикладі підприємств харчової промисловості. Доведена сутність економічних ризиків та необхідність їх оцінки. Визначені основні напрямки подолання загострень розвитку підприємств при побудові різних сценаріїв та проведена оцінка їх діяльності.

Постановка проблеми. Питання розвитку підприємств харчової промисловості в умовах ринкової економіки набувають вагомості в зв'язку з орієнтацією України на виробництво і реалізацію якісної продукції харчування, що має відповідати світовим стандартам. Але загострення конкуренції на внутрішньому й зовнішньому ринках обумовлюють зростання ймовірності економічних ризиків. Врахування впливу ризиків на ефективність діяльності підприємств харчової промисловості зумовлює суттєву необхідність дослідження ризиків, їх оцінки та зменшенні. Особливо це вагомо при прийнятті господарських рішень і вибору певного сценарію розвитку, тому обрана тема дослідження є актуальною для сучасних умов розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку підприємств харчової промисловості широко розглядалися в науковій літературі. Загальновідомі напрацювання таких фахівців: Г.О. Волощук, А.О. Заїнчковський, Д.Ф. Крісанов, П.А. Лайко, О.М. Поляков, П.Т. Саблук та інші. Підходи до врахування економічних ризиків у вітчизняній літературі активно досліджувались: В.Г. Андрійчуком, М.Д. Балджи, В.В. Вітлінським, В.М. Гранатуrowим, В.І. Грушком, С.І. Наконечним, О.Л. Устенком, О.Д. Шараповим та ін. Напрямки застосування сценарного підходу висвітлені в працях українських дослідників: Р.Е. Гуляк, Л.С. Гурянової, О.І. Дікарева, М.О. Кизима та О.А. Гейман. Але поєднання цих наукових проблем, що мають здійснити покращення ефективності роботи підприємств залишаються поза увагою.

Тому **метою дослідження** виступає аналіз та оцінка економічних ризиків на підприємствах харчової промисловості, розробка їх сценаріїв розвитку для ефективної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В світі Україна відома як держава з надзвичайно високим потенціалом розвитку харчової промисловості, яка виступає однією з провідних галузей і сформована на базі унікальних природно-кліматичних умов та багатоструктурного агропромислового комплексу. Але в країні відбувається поступове зниження індексу промислової продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових ви-

робів, що підтверджується даними Державного комітету статистики. Так, за січень-грудень 2013 року, у порівнянні до відповідного періоду попереднього року, склав 94,9% (за 2012 р., у порівнянні з 2011 р., склав 101 %). У березні 2014 р. до лютого цього ж року індекс склав 111,2 %, до березня 2013 р. – 97,4 %. Зниження індексу відбулося в першу чергу за рахунок зменшення обсягів виробництва підакцизної групи товарів у зв'язку з підвищенням ставок акцизного збору. Зовнішньоторговельний обіг основних видів продукції харчової та переробної промисловості за 2013 р. склав 13246,8 млн. дол. США, що порівняно з відповідним періодом 2012 р. менше на 2,3%. За цей же період експортовано продукції харчової та переробної промисловості на суму 8256,4 млн. дол. США, що порівняно з 2012 р. менше на 6,3%. Імпортовано основних видів продукції харчової та переробної промисловості на суму 4990,4 млн. дол. США. Порівняно з відповідним періодом 2012 р. їх імпорт збільшився на 5,1% [1]. Все це свідчить про впровадження радикальних заходів щодо врахування ризику для підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств харчової промисловості.

В практичній діяльності підприємствам дуже часто доводиться приймати господарські рішення в умовах невизначеності, тобто коли необхідно обирати напрямок дій з різних можливих варіантів, здійснення яких складно розрахувати. У таких випадках навіть найкращі прогнози нездатні повністю виключити невизначеність ринку, що спричиняє виникнення ризику. Найчастіше негативні наслідки від прийняття рішень виникають при спонтанних ризиках. І в таких випадках доречно вести мову про розробку стратегії розвитку, що має будуватись на сценарному підході для підприємств, які перебувають у зоні підвищеного ризику (нові чи надто старі підприємства) чи в зоні ймовірного ризику (підприємства, які вже відомі споживачу). В такому випадку має бути сформована внутрішньо системна або міжсистемна складова, яка відрізняється наявністю різних варіантів виходу із ризикової ситуації та розробленою бізнес-стратегією [2].

Об'єктивно-суб'єктивній природі економічного ризику відповідає трактування оцінки ризику як інтегрованого етапу процесу управління ризиком, який включає якісний і кількісний аналіз ризику, а також співвіднесення отриманого об'єктивного уявлення про міру ризику з суб'єктивним її сприйняттям особою, яка ухвалює рішення. Кількісне вимірювання ризику є лише одним з елементів кількісного аналізу і покликане, виходячи з адекватного відображення ситуації, встановити об'єктивну міру ризику в певній шкалі вимірювань [3].

Оцінка економічного ризику підприємств харчової промисловості на всіх рівнях управління має бути зосереджена на аналізі сукупності економічних показників, які можуть розглядатися на рівні індикаторних характеристик потенціальних можливостей перспектив розвитку.

Для вимірювання економічного ризику діяльності підприємств харчової промисловості буває дуже складно застосовувати тільки кількісні методи оцінки, тому широке застосування деяких якісних методів розкриває більш високий рівень зіставлення.

Одним з таких підходів виступає сценарний аналіз, тобто аналіз ризику, при якому поряд з базовим варіантом проекту розглядається кілька потенційно можливих для реалізації варіантів. По суті, сценарій – це ймовірне подія, яка може істотно вплинути на інтегральні показники проекту. В основу створюваних сценаріїв (варіантів) зазвичай кладуться експертні оцінки прогнозу зміни економічних показників (інфляція, зміна податкового навантаження), економічної ситуації на певному ринку (ціни, обсяг збуту). Відповідно до них визначаються значення факторів проекту, що перевіряються на ризик, розраховуються песимістичний, оптимістичний і реалістичний (найбільш імовірний) варіанти проекту.

Існують різні методи ведення процесу створення сценаріїв: експертна, партисіпативна та організаційна (табл. 1). Найпростішим з них є експертна модель, коли робота виконується однією людиною або невеликою групою співробітників. В партисіпативній моделі експерт виступає в якості лідера проекту і працює разом з групою співробітників організації. В цьому випадку результат належить групі, а в якості експерта-розробника може виступати співробітник організації або запрошений з боку фахівця. У багатьох випадках бажано на деяких етапах процесу розробки сценаріїв запрошувати зовнішніх координаторів або навіть членів робочої групи, щоб внести в цей процес незалежну думку. В організаційній моделі експерт навчає групу співробітників компанії, які потім виконують роботу. В цьому випадку результат цілком належить організації або тієї її групі, яка здійснила проект.

Таблиця 1

Моделі складання сценарію (складено за [4])

Характеристика	Моделі		
	Експертна	Партисіпативна	Організаційна
Форми роботи	Один експерт чи невелика група	Група співробітників під керівництвом експерта	Експерт готує фахівців
Контроль	Проводиться експертом	Контроль проводиться експертом на всіх етапах роботи	Експерт не приймає участь у контролі
Кінцевий результат	Подається експертом чи групою	Подається групою співробітників	Належить організації (підприємству)

Як бачимо з порівнянь, найбільш доцільним для підприємств харчової промисловості має бути друга модель, яка дозволяє не тільки формувати сценарій, а й робити його аналіз на різних етапах роботи.

Проведення сценарного планування повинно бути розбите на певні етапи. По-перше, мають бути жорстко закріплені взаємозв'язки між вихідними і вихідними показниками у формі математичного нерівності або рівняння. У вигляді результату виступає будь-який з критеріїв ефективності.

По-друге, потрібно задати закони розподілу ймовірності для основних параметрів моделі. По-третє, комп'ютерним способом здійснюється імітація ключових параметрів певної моделі. Наступним етапом є розрахунок головних характеристик розподілів як вхідних, так і вихідних параметрів. І в якості заключного етапу метод проводить аналіз результатів, на підставі якого і приймається відповідне рішення. Даний метод сприяє повному обліку всього діапазону невизначеностей вхідних параметрів, які можуть істотно вплинути на його здійснення.

Економічний ризик підприємств харчової промисловості може бути об'єктивно оцінений на основі вимірювання таких видів: виробничого, збутового і цінового, які формують комерційний ризик, ризиків зростання постійних і змінних витрат, вимір яких виконується за методикою суб'єктивної оцінки розподілу ймовірності, а також коефіцієнтів операційного левверіджу, сили впливу фінансового важеля і зонально-галузевого ризику, які обчислюються безпосередньо за фактичними даними. Інтегральний ризик об'єкта підприємництва доцільно вимірювати за допомогою коефіцієнта, що визначається як середня геометрична величина часткових коефіцієнтів. За допомогою імітаційного моделювання і кластерного аналізу обґрунтована шкала діагностики підприємницького ризику для підприємств харчової промисловості за інтегральним коефіцієнтом: менше 1,9 – низький, від 1,9 до 2,1 – помірний, від 2,1 до 2,3 – середній, від 2,3 до 2,5 – підвищений і понад 2,5 – високий.

В умовах економічної кризи і збитковості підприємств, відсутності довгострокових банківських кредитів, дефіциту обігових коштів і багатозначного зниження обсягів виробництва розрахунок більшості часткових коефіцієнтів ризику неможливий або умовний. Разом з тим оцінка ризику залишається актуальною і може бути виконана за допомогою методики ситуативної діагностики відносної міри ризику стану підприємств. Для виявлення диференціації підприємств харчової промисловості запропоновано застосовувати в комплексі методи кореляційного аналізу і багатовимірної статистичної класифікації. За допомогою кореляційного аналізу встановлюється множина показників, які статистично достовірно характеризують фінансово-економічний стан підприємств, а багатовимірна класифікація дозволяє за значеннями цієї сукупності показників виділити групи підприємств, контрастно відмінних за його рівнем.

Для розробки статистичних моделей оцінки ризику фінансового стану підприємств запропоновано методику і відповідний їй алгоритм. Основною особливістю методики є те, що діагностичні властивості моделі оцінюються за мірою узгодженості класифікації вибірки підприємств за багатовимірною ознакою і класифікації відповідно до одновимірної ознаки, яка обчислюється за статистичною моделлю.

Для діагностики ризику фінансово-економічного стану підприємств розроблена відповідно до методики статистична модель:

$$Z = -1,817 + 1,057x_1 + 0,35x_2 + 1,11x_3 + 0,672x_4 + 0,731x_5,$$

де x_1 – коефіцієнт маневреності; x_2 – коефіцієнт абсолютної ліквідності; x_3 – рентабельність виробництва, %; x_4 – відношення виручки до виробни-

чого потенціалу,%; x_5 – коефіцієнт покриття запасів. При значенні Z-критерію, меншому 0,9, стан підприємства діагностується як кризовий, в інтервалі від 0,9 до 2,7 – як передкризовий, від 2,7 до 7,2 інтерпретується як нестійкий і понад 7,2 – як стійкий.

Реалізація запропонованої методики на вибірці підприємств харчової промисловості Одеської області і дозволила встановити, що 40-55% підприємств перейшли межу стійкості як цілісні майново-організаційні одиниці, а близько 25-38% наближаються до цього стану, 7-17% можуть за сприятливої зміни економічних умов поліпшити своє фінансове становище, але з більшою імовірністю будуть знижувати фінансову стійкість, і тільки 5-14% мають фінансовий стан, мінімально необхідний для стабілізації і зростання.

Дослідження суб'єктних аспектів ризику за допомогою анкетування керівників і спеціалістів підприємств показало, що для переходу до ефективної ринкової економіки, на їх думку, повинна переважати висока відповідальність при широкій самостійності. Причому, чим вищий рівень управління, тим ширшою повинна бути самостійність і вищою відповідальність. Серед форм відповідальності пріоритетними вважаються громадська і матеріальна. Велике значення надається відповідальності перед колективом. Разом з тим оцінка фактичного стану показує недостатність самостійності при переважанні міри відповідальності над мірою самостійності, неадекватну оцінку заходів і видів відповідальності, що призводить до зайво оптимістичного сценарію прийняття міри ризику. В умовах трансформації виробничих відносин в харчовій промисловості значно послаблена адміністративна система відповідальності, і через відсутність ефективного власника не створені умови для становлення ринкового прояву відповідальності у формі прийняття збитку від ризику.

Одним із дійових чинників зниження економічного ризику в харчовій промисловості є міжгалузєва інтеграція, за допомогою якої досягається зниження рівня невизначеності в постачанні і збуті, обмеження конкуренції, поширення досягнень науково-технічного прогресу, зниження витрат, залучення додаткових джерел фінансування. Вертикальна інтеграція істотно зменшує частку руху сировини і проміжних продуктів через ринок, що сприяє зниженню не тільки комерційного, але й економічного ризику взагалі.

Крім цього, ризик найчастіше пов'язаний з недостатньою кваліфікацією фахівців і, як наслідок, низьким рівнем управління на виробництві. Ця проблема, на нашу думку, може бути вирішена за рахунок залучення зовнішніх спеціалістів.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження діяльності підприємств харчової промисловості свідчать про незадовільний стан кінцевого результату, що потребує значних наробок в царині управління та планування. Доцільним було визначення застосування сценарного підходу для виявлення економічних ризиків та їх оцінки, що обумовило обґрунтований підхід щодо вдосконалення ефективності функціонування підприємств харчової галузі.

Література:

1. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/3021>.
2. Балджи М.Д. Ризики на стадії самоорганізації сучасних економічних систем / М.Д. Балджи // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2014. – № 8. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – С. 31-40.
3. Чепурко В.В. Економічний ризик аграрного виробництва: автореф. дис.д-ра екон. наук:08.07.02 / В.В. Чепурко. – К., 2000. – 33 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=fullweb&S21ALL=%28%3C.%3EK%3D%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99%3C.%3E%2A%3C.%3EK%3D%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%98%D0%9A%3C.%3E%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.
4. Линдгрэн М., Бандхольд Х. Сценарное планирование. Связь между будущим и стратегией / М. Линдгрэн, Х. Бандхольд. Пер. с англ. Ильиной И. – М.: Олимп-Бизнес, 2009. – 256 с.

Abstract

Nozhenko S.V.

Considering economic risk scenarios of food industry

In the article the importance of taking into account the economic risks in the construction of different scenarios on the example of the food industry. Proved the essence of economic risks and the need for their evaluation. The main directions of development of enterprises overcome relapse in constructing different scenarios and evaluated their performance.